

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ СЕМІНАР З УКРАЇНОЗНАВСТВА

У Національному науково-дослідному інституті українознавства певний час працював загальноінститутський методологічний семінар. Інформація про його засідання міститься у журналі «Українознавство» та в окремій брошурі¹.

Наприкінці 2014 р. у НДІУ загальноінститутський методологічний семінар відновив роботу, а влітку 2015 р. відбулася організована Інститутом конференція «Актуальне українознавство: зміст, методологічні засади, практичне втілення», на якій обговорювалися й актуальні проблеми методології українознавства.

У період, що передував конференції, відбулося чотири засідання загальноінститутського методологічного семінару, на яких головну увагу було приділено методологічним питанням та дотичним до них проблемам теорії українознавства.

Перше засідання відновленого загальноінститутського методологічного семінару відбулося 18.12.2014 р. Учасники заслухали доповідь історика, архівіста, члена вченої ради Центру досліджень визвольного руху Г. Івануценка «Документи національно-визвольного руху в архівах України та діаспори». Доповідач розповів про роботу Державного архіву Сумської області щодо упорядкування й оприлюднення документів про голодомор-геноцид, а також про проблеми й практику упорядкування й оприлюднення архівних документів закордонних українців².

¹ Чирков О.А. Методологічний семінар – важлива ділянка роботи українознавця: Загальноінститутський методологічний семінар ННДІУ у 2009–2010 рр. – К.: ННДІУ, 2010. – 40 с.

² Докладніше див: Методологічний семінар Г. Івануценка «Документи національно-визвольного

25.02.2015 р. у приміщенні вченої ради НДІУ відбулося друге засідання загальноінститутського методологічного семінару.

У доповіді «Спільнотний підхід в українознавстві» А. Зінченко виклав обґрунтування застосування спільнотного підходу в українознавстві. **Ключовим поняттям для окреслення об'єкта українознавства є поняття «соціокультурна спільнота».** *Спільнота – це, як правило, велика, складно організована група людей, яка виділяється на основі певних соціальних ознак (наприклад, етнічна, релігійна, мовна, політична) й існує як взаємодійна структура у певному історичному та соціокультурному просторі чи ареалі. У даному разі ми говоримо про соціокультурну спільноту, яка на нинішньому етапі її розвитку має назву «українці». Вона й перебуває в полі зору українознавчих вивчень.*

Переважна більшість сучасних українців по низхідній лінії мають своїми предками мешканців Київської держави IX–XII ст. і ще далі – склавинів чи антів V–VI ст., які брали участь у Великому переселенні народів. Ця спадкова наступність пов'язана з тим, що базові характеристики етнокультурних спільнот склавини-анти – (поляни, дуліби, сіверяни, білі хорвати, уличі) – русь – русини – сучасні українці, проходячи складні історичні трансформації, зберігали важливі інваріантні складові, які й дають можливість характеризувати історичну тяглість і спадкоємність цієї спільноти.

руху в архівах України та діаспори» [Електронний ресурс]. – Досяжно: <http://nndiivi.org.ua>

Важливо визначати сутнісні ознаки цієї спільноти на тривалих проміжках її історичного буття, тобто виділяти її спільнотну сталість (інваріантність). Імовірно, що на перших історичних етапах такими сталими ознаками можуть бути спільність походження, обрядово-тотемна, мовна, господарсько-культурна. В подальшому розвитку місце обрядово-тотемної може заступати релігійність вищого рівня (функційне багатобожжя), яке, проте, зберігає сліди попередньої обрядової традиції. Дуже важливою у формуванні спільноти є участь її складових у спільній історичній дії (протистояння готам, союз з гунами, протистояння аварам, Велике переселення народів). На наступному етапі можна говорити про нову культурно-ідеологічну характеристику, яка з часом стала інваріантною характеристикою русинів – християноцентричний характер культури. З часом в сукупності з іншими сталими – мовною тяглістю, антропологічною спадковістю, господарсько-культурною спільністю, етнографічною обрядовою цілісністю, спільністю культурів і вірувань – стала інваріантною для подальших етапів розвитку спільноти.

Впродовж історичного розвитку певні ознаки, які протягом тривалого часу були сталими, можуть певною мірою змінюватися. Інші ж ознаки при цьому залишалися більш-менш сталими, зберігаючи сутнісні ознаки спільноти.

Звертаємо увагу на такий позірний парадокс: спільнота залишається цілісною сутністю навіть у тому разі, коли певні її периферійні чи географічно відокремлені частини явно не виказуватимуть себе як цілісність (або дослідники не матимуть свідчень про це), але

в своїй культурі й багатьма ознаками виявляють себе як цілісність. Це стосується, наприклад, середньовічних мешканців Закарпаття чи Лемківщини. З цього погляду, відмова від розгляду такої спільноти як цілісності, з посиланням на невелике число згадок про самоозначення її членів, з послідовно наукового погляду є невиправданою. Важливо, що в речах культури, господарської діяльності, мови члени спільноти виявляють масову типову діяльність, що й визначає її як окремішину соціокультурну спільноту.

Науковим вивченням різноманітних аспектів діяльності й способів самовияву склавинсько-полянсько-русько-української спільноти й займається українознавство.

У доповіді «Українознавство як наука» В. Крисаченко розглядав виокремлення та зміст українознавства на тлі загальносвітових тенденцій розвитку наукового пізнання. **Українознавство є фундаментальною наукою про Україну як самодостатню об'єктну системну цілісність в її етнокультурній, історичній, геополітичній, цивілізаційній та державній визначеності і даності.** Згідно з логікою наукового пізнання предметна визначеність українознавства ґрунтується на принципах самоорганізації та саморозвитку його об'єкта (України), а отже, знаходиться між собою у функціональному та причинно-наслідкових зв'язках. У цьому контексті **вихідною об'єктивною підставою виділення українознавства як науки є науково доведений факт існування України як геополітичної реальності.**

Поняття «геополітична реальність» позначає певну просторову окремішність на поверхні планети, яка

виготовлена своєрідністю її етно-екологічних (культурно-географічних) чинників, людність якої генетично (історично) тяжіє до інтеграції та консолідації на основі походження та діяльності, а сам край має виразні біосферні відміни. Інакше кажучи, геополітична реальність – це, по-перше, усталена єдність (взаємозв'язок і взаємозалежність) етнокультурних та еколого-географічних вимірів певних обширів планети, тобто вони складають певну антропоєкосистему; по-друге, своєрідність просторового залюднення дискретних елементів даної території та особливості господарсько-культурної діяльності її населення; по-третє, існування даних екосистем та залюднюючого цю землю народу як певної структурно-функціональної системи, окремишньої і самодостатньої, контактної з іншими, насамперед сусідніми, типологічно спорідненими об'єктами.

Організуючим чинником такої реальності постають конкретні природні умови, а головне – воля, можливості, таланти і бажання народу бути гідним цього довкілля, зробити його людиною(україно)-вимірним, надати йому найвищого ціннісного значення і мати саме цей етно-природний світ за смислову вартість свого життя.

В цьому контексті кардинального значення набуває наукове доведення самого факту геополітичної окремишності та самодостатності України. **І світова історична думка на рівні емпіричного світосприйняття, безперечно, засвідчила сталість геополітичних обширів України по периметру: Карпати – Дунай – Чорне море – Азовське море – Дон – Полісся, про що свідчать**

праці абсолютної більшості знавців нашої давнини, включаючи Геродота, Гіппократа, Страбона, Птолемея, Константина Багрянородного, Роджера Бекона, Олександро Гван'їні і багатьох інших. На науковому ж рівні цей емпіричний та світоглядний висновок достовірно обґрунтував і утвердив український вчений С. Рудницький. Тим самим він дав змогу і нам, нині в Україні суцільно, вести мову про геополітичне самоусвідомлення України.

В обговоренні проблем, які окреслилися на сучасному етапі розвитку українознавства у НДІУ, взяли участь Б. Галайко, І. Ворончук, П. Гай-Нижник, А. Ціпка, І. Краснодемська, Ю. Фігурний, А. Гренишен, С. Бойко, Т. Бойко, О. Чирков та інші працівники Інституту.

17.03.2015 р. у приміщенні вченої ради Науково-дослідного інституту українознавства відбулося третє засідання загальноінститутського методологічного семінару. Присутні заслухали та обговорили доповідь П. Гай-Нижника **«Роль та місце українознавства у новітньому науковому просторі та його значення в гуманітарній політиці держави і системі національної безпеки»**.

Доповідач торкнувся історичних та теоретичних питань українознавства, розповів про необхідність використання українознавчих знань як одного з чинників державного управління³. П. Гай-Нижник вважає, що сучасне

³ Зміст доповіді став основою статті доповідача, що містить попередній номер журналу. Див.: П. Гай-Нижник. Роль та місце українознавства у новітньому науковому просторі та його значення в гуманітарній політиці держави і системі національної безпеки // Українознавство. – 2015. – № 1. – С. 53–60; Те саме [Електронний ресурс]. – Досяжно: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2015doc.ukrainoznavstvo_nauka.php

українознавство не є самостійною науковою галуззю чи наукою. Проте воно утверджується як самодостатній комплекс інтегральних наукових знань і дисциплін про цивілізаційний і світоглядно-духовний розвиток українського народу, його націєтворчий і соборницький усвідомлений інстинкт та державотворчий шлях. Основним питанням у колі дослідницьких проблем українознавства, на думку доповідача, має бути **українство** у всій його єдності та різнобарв'ї. Українознавство в Україні має набути більшого значення, зокрема як українська «м'яка сила» соборницького, дипломатичного і політичного характеру, а не лише наукового чи освітянського.

Доповідь викликала активне та тривале обговорення. П. Гай-Нижник наводив додаткові аргументи, виникала дискусія.

І. Ворончук зазначила, що «чистих» націй немає, і навела приклади відомих в історії України особистостей іноетнічного чи змішаного етнічного походження. О. Брайченко поставила питання щодо свого дослідження. Б. Галайко звернув увагу присутніх на те, що *треба розрізняти поняття «українець» як представник певної нації чи як житель певної території*. А. Гренишен висловив думку про те, що, *можливо, варто зосередити увагу на дослідженні шляху від етнічної до політичної нації і від етнічної до громадянської ідентичності*. Це також буде українознавство і матиме нішу.

Т. Бойко розповіла, що у виданій у Білорусі книзі «Історія білоруської держави» князь К. Острозький повністю прописується як білоруський князь, і

представник білоруських інтелектуалів, з яким їй довелося спілкуватися, переконаний у тому, що так воно і є. Тут є питання відстоювання навіть історичної правди або своєї позиції.

Ю. Фігурний вважає, що парадигма, яку представляє П. Гай-Нижник, звужує наші наукові можливості. Ми маємо їх розширювати.

А. Зінченко підсумував, що у доповіді П. Гай-Нижника *треба розрізняти дві речі: окреслення об'єкта українознавства, його науково-пізнавальних завдань і потенціалу, а з іншого боку – моменти, пов'язані з українознавством як ідеологією і політичною практикою*.

А. Ціпко зазначив, серед іншого, що з поляками маємо вибудовувати рівні платформи, під це добирати історичні факти. Нам треба вишукувати блоки нашого дослідження. Маємо зосереджуватися на психології нашого наукового дослідження, психології нашого вишукування.

І. Ворончук повернулася до проблем етнокультурної ідентифікації. Більшість українських поетів кінця XVI – початку XVII ст., які писали польською мовою, називали себе русинами.

Б. Галайко підсумував попереднє обговорення. Нам треба думати про те, яким чином маємо будувати наші дослідження в майбутньому, *щоби дійсно розширювати коло наших досліджень, але водночас, щоб вони були актуальними, в руслі державотворення (як наголошував П. Гай-Нижник), які мали б вибудовувати рівну платформу (про яку говорив А. Ціпко), щоб ми були рівноправними в будь-яких позиціях у розмові з сусідами чи іншими. Щоб ми мали цю платформу міцну, щоб прогалини,*

які в нас є, були заповнені якісними дослідженнями, які б максимально висвітлювали різні аспекти того чи іншого питання.

Я. Файзулін відзначив, що *нішою українознавства має бути україноцентричність та міжгалузевий підхід (міжгалузевість). Ми пишемо не історію, не філологію, не філософію, а ми поєднуємо здобутки різних галузей науки і створюємо на основі того українознавчі дослідження, українознавчі студії.*

О. Чирков торкнувся організаційних питань семінару, зауважив, що нам не варто розпорошуватися по різних нетеоретичних темах, запропонував у роботі семінару концентруватися на важливих методологічних і дотичних до них теоретичних проблемах українознавства. *Українознавство є не лише системою знань, але й системою наук. Кожна наука (і українознавство) є інструментом пізнання і вироблення нових знань, а знання, які вона продукує й упорядковує, і формують систему знань (наприклад, систему знань науки українознавства). Якщо на цьому ґрунтуватися, тоді можна дійти до певної спільної позиції. Якщо ми кажемо, що українознавство є лише системою знань, або, що воно не є наукою, тоді ми по-різному будемо уявляти методологію, діяльність і свої завдання. Ми маємо здійснювати науково-дослідну діяльність, наш Науково-дослідний інститут має виконувати науково-дослідну роботу і мусить мати об'єкт дослідження, з яким треба, нарешті, визначитися однозначно. Чи цілісною ми розглядаємо Україну як об'єкт нашого дослідження в українознавстві, в усій*

повноті її сутностей, в усій складності і повнокровності самобутнього явища, феномену, чи Україну ми бачимо лише у певному вузькому розумінні.

Українознавство має містити, наприклад, і економічні аспекти, і природничі. Тепер у структурі Інституту вже немає відділу, який спеціалізується і розробляє історію, теорію й методологію українознавства. Тому зараз на семінарі ми говоримо про засадничі речі переважно експромтом. А відділ має бути, який би і продовжив ту роботу, яку започаткували. Немає сенсу визначати, куди нам краще прямувати, допоки ми не усвідомили, хто ми є, яке наше призначення.

Наукове українознавче пізнання у світі і українознавство у НДІУ – це різні речі, адже українознавчою діяльністю науковців Інституту воно не починалося і не закінчується. Наукова діяльність колективу НДІУ охоплює лише частину українознавчих наук (на жаль), напрямків, предметів, проблем, тем, питань.

У нас панує таке хибне уявлення, що та інституціалізація українознавства, що відбулася, окреслює все українознавство. Воно містить не лише філософський, історичний та філологічний складники, як було визначено ВАК України за спеціальністю «українознавство». Українознавча діяльність природно спрямована і на пізнання природного середовища, популяції, демосу, етносу, культури, політики, соціуму тощо.

Є інститути НАН України, предмети яких перетинаються з нашими і взагалі з українознавством. Ми не маємо дублювати чи замінити Інститут історії України, наприклад. Але ті знання, які продукує Інститут історії України,

є історичними українознавчими знаннями, і ми маємо їх інтегрувати з іншими, систематизувати, піддавати синтезу з іншими знаннями про певні сторони України (що продукують інші суб'єкти науки), узагальнювати.

Б.Галайко запропонував працівникам відділу української етнології викласти своє бачення проблем, що обговорюються, на наступному засіданні семінару.

30.04.2015 р. на 4-му засіданні загальноінститутського методологічного семінару було розглянуто тему: «Сутність і завдання сучасного українознавства». Вів засідання директор НДІУ Б. Галайко. Заслухано та обговорено 3 доповіді працівників відділу української етнології: **«Українознавство – наука про сутність України»** С. Наливайка, **«Місце українознавства у сучасній вітчизняній науці»** Ю. Фігурного, **«Українознавство як система наук про частину людства на українських землях»** О. Чиркова.

С. Наливайко виклав розгорнуте обґрунтування тези про українознавство як науку про сутність України. Кожен народ, кожне суспільство, що переходить на новий рівень самоорганізації, скажімо, від народу до нації, в ході етнокультурної мобілізації має сформулювати свій статус у світі, досягнути свою перспективу у часі та світовій цивілізації. Аналізуючи досвід звертання представників інтелектуальної еліти низки країн (США, Франції, Іспанії, Росії, Білорусі) до проблем самопізнання власних народів, доповідач зауважив, що такі спроби відбуваються переважно у найскладніші моменти їхньої історії, часи серйозних політичних і соціальних потрясінь. Як відповідь на ці виклики задля

власного самозахисту та відповіді на зовнішні загрози відбувається своєрідна «інтелектуальна мобілізація» нації, що виявляється у формі постановки націєспецифічних наук.

Україна тут не є винятком. Для українського народу, що тривалий час не мав власної держави і нині перебуває в процесі трансформації в українську націю, постановка українознавства як націєспецифічної науки обумовлено нагальною потребою раціонального системного осмислення національного буття. Це має допомогти інтелектуальній еліті сучасної України усвідомити місце свого народу у тій чи іншій культурно-цивілізаційній спільності та у світі в цілому. Не існує жодної іншої науки, що спроможна виконати це завдання.

Щодо специфіки українознавства як науки, то **українознавство формується не за методом дослідження, а за об'єктом**, маючи на меті не розчленування і дослідження ідеалізованого об'єкта під певним кутом бачення, але «стереоскопічне», об'єднане бачення конкретної цілісної системи – України, розуміння умов її виникнення як неповторного, своєрідного та стійкого явища. У цьому розумінні **українознавство – це спроба, не відмовляючись від традиційної класифікації наук, дослідити Україну цілісно, системно, переборюючи вузькість та обмеженість галузевих підходів. Українознавство має стати єдиним дослідницьким простором, у рамках якого Україна постане системним об'єктом.**

Сучасне українознавство має два рівні: як система наукових знань, що об'єднує знання про Україну, добуті різними галузями науки, а також як

синтетична наука про Україну як природно-соціо-культурну цілісність, що на стику низки дисциплін продукує принципово нове знання.

Ю. Фігурний виклав думки щодо місця українознавства у сучасній вітчизняній науці та ролі його у державі. Значна кількість українських гуманітарних науково-дослідних інституцій перебуває у складі НАН України. Більшість із них вивчають лише певний сегмент знань про Україну і українців і переважно у хронологічному (діахронному) дискурсі. НДІУ не дублює інші наукові інституції, а має власні завдання і концепцію наукових досліджень.

Українознавство – це не лише наука і навчальна дисципліна, а насамперед воно має стати ідеологією сучасного державного будівництва. Саме тому на даний момент є нагальна потреба стратегічно зберегти та розширити функціонування НДІУ, а тактично – актуалізувати українознавчі дослідження і популяризувати знання про Україну і українців.

У доповіді О. Чиркова та у відповідях на поставлені питання йшлося про те, що **українознавство є системою наук про Україну в усіх її формах, змістах, проявах, сутностях, смислах тощо.** На минулому засіданні на це вже звернено увагу. Категорія «Україна» в українознавстві є головною і багато у чому визначальною. Від того, як ми розуміємо об'єкт дослідження українознавства – Україну, залежить розуміння сутності українознавства, змісту наукового українознавчого пізнання. Україна – це не лише спільноти, не лише геополітична реальність, не лише українська держава. Україна є

і географічним поняттям. Задовго до появи України на її землях розвивався природний світ, жила певна людність, яка має нащадків серед значної частини сучасного людства. Будь-яка спроба звузити спектр наукового пізнавального погляду на Україну неодмінно призводить до того, що певний бік України залишається поза увагою українознавця, відповідно, ми не бачимо всієї картини, не можемо обґрунтовано і переконливо говорити, наприклад, про зародження і формування України, про визначальні тенденції її розвитку від найдавніших часів до сучасності, про місце України у світі (в історії, культурі, цивілізації, економіці, людській популяції...), про загрози буттю України, про ймовірне майбутнє України, про наш сучасний ідеал України. Якщо ж об'єктом нашого дослідження вважатимемо «українство», тоді логічно пізнання українства здійснювати засобами «українознавства», а не «українознавства».

Україна як реальне явище дійсності має взаємопов'язані складники матеріальної та соціальної природи. Ми пізнаємо їх завдяки філософії, багатьом природничим та суспільним наукам (фізиці, хімії, біології, географії, антропології, соціології, історії, філології, етнології, етнографії, культурології тощо). **Теоретична частина українознавства зв'язує (має зв'язувати) частини усіх наук, що мають українознавчі складники, у єдину систему наук про Україну.** Це не заперечує належності історії України до історичних наук чи географії України – до географічних.

Ми чуємо, що українознавство – це система знань, але не наука. Якщо знання

у системі, тоді знання організовано таким чином, що забезпечено критерії системності, їх уже систематизовано. А звідки ця система знань береться? Адже філософські чи історичні, чи філологічні, чи географічні науки її не творять. Це зроблено саме в українознавстві спільно українознавцями-істориками, українознавцями-філософами, українознавцями-етнографами, українознавцями-енциклопедистами тощо.

Українознавство має важливий інтегративно-синтезний складник інструменту пізнання і системи найрізноманітніших знань про Україну, якого немає в інших науках. Історія України чи географія України, приміром, не пізнають Україну всебічно як цілісність, продукують не систему знань про Україну, а лише певні українознавчі знання, що є складниками системи історичних чи системи географічних знань про світ. Але завдяки українознавству ці історичні чи географічні знання про Україну стають підсистемами системи знань про Україну. **Саме українознавство узагальнює, інтегрує, синтезує, упорядковує, оновлює і відтворює систему знань про Україну.** Згадаємо «Енциклопедію українознавства», яка має не лише словникову частину, а й кілька

томів, що складаються з систематизованих, ієрархічно організованих тематичних розділів, що прив'язані до певних усталених наук, наприклад, до фізичної географії чи демографії. Жодна інша наука, крім українознавства як системи наук, не спроможна своїми пізнавальними засобами забезпечити пізнання складного природно-соціального об'єкта (України), упорядкувати у систему різноманітні знання про нього. Жоден інститут НАНУ не береться за цілий комплекс українознавчої наукової діяльності. Але має хтось **цю роботу організувати і координувати.**

Одним із головних завдань НДІУ, на нашу думку, є **наукове забезпечення українознавчого складника у національній системі освіти і виховання та в українознавчій освіті за кордоном.**

В обговоренні доповідей взяли участь Б. Галайко, А. Зінченко, А. Ціпко, І. Ворончук, А. Гренишен, І. Краснодемська та ін. Порівняно та розтлумачено значення понять «Україна», «українство» (має 2 значення), «українськість» (самобутня сутність України та українців).

Олег ЧИРКОВ
науковий співробітник
відділу української етнології НДІУ